

Deltaprogramma

De kracht van het ontwerp in het Deltaprogramma

Werkbijeenkomst over de rol van het ontwerp in het
Deltaprogramma en de deelprogramma's

Vooraf

Op 19 april 2010 vond – op initiatief van Maarten Hajer, directeur van het Planbureau voor de Leefomgeving – het ‘Ontwerpdiner’ plaats. Daarin werd aan de hand van een aantal korte presentaties van ontwerpers met DG’s van een vijftal departementen tussen de verschillende gangen door gebrainstormd over wat van ontwerp mag worden verwacht als het gaat om het inspireren van plan- en (ruimtelijke) beleidsprocessen op rijksniveau. Het motto van het gesprek was ‘de integrale belofte’. Er werden hartenswaardige conclusies getrokken over het vermogen om met ontwerp samenhangen op te sporen en zo technische ingrepen op hun meekoppel mogelijkheden te onderzoeken en om kwaliteit in te zetten als katalysator in communicatieprocessen. En op deze manier rijksbeleid te verrijken en te verdiepen. Op uitnodiging van de deltacommissaris Wim Kuijken wordt tijdens een met het Ontwerpdiner vergelijkbare bijeenkomst van gedachten gewisseld over ‘de kracht van het ontwerp in het Deltaprogramma’. Met als gesprekspartners de programmadirecteuren van de deelprogramma’s, die klaar staan om de uitvoering van hun plannen van aanpak inhoud en vorm te geven.

De kracht van het ontwerp in het Deltaprogramma

Werkbijeenkomst over de rol van het ontwerp in het Deltaprogramma en de deelprogramma's
9 september 2010 van 10.00 uur - 12.30 uur Johan de Witthuis, Kneuterdijk 6 in Den Haag

Het programma van 9 september

- 'De integrale belofte', introductie door Maarten Hajer
- 'Ontwerpen aan het IJsselmeer', presentatie door Yttje Feddes, Rijksadviseur voor het landschap
- 'Toekomstbeelden voor de Zuidwestelijke Delta en hun rol in het communicatieproces', presentatie door Jandirk Hoekstra, Werkplaats ZW Delta
- 'De rol van het ontwerp in Ruimte voor de Rivier', presentatie door Dirk Sijmons, voorzitter van het Kwaliteitsteam RvR
- 'De 'Schetsschuit' een methode voor draagvlakontwikkeling voor een integrale aanpak van klimaatadaptatie', presentatie door Anky Woudstra, projectleider/ landschapsecoloog bij de Waddenvereniging
- Brainstorm in drie groepen over de mogelijke inzet van ontwerp in planvorming en proces van de verschillende deelprogramma's en de bijbehorende 'do's en don'ts'
- Uitwisseling van de gedane ontdekkingen en conclusies

Aanwezigen 9 september:

Naam	Organisatie
Kees Lever	Ministerie van LNV*
Frans Vlieg	Ministerie van VROM*
Dirk Sijmons	Ruimte voor de Rivier/HNS
Job Dantzig	Deelprogramma Kust
Jolinda v.d. Endt	Staf Deltacommissaris
Hans ten Hoeve	Deelprogramma Nieuwbouw en herstructurering
Stefan Nijwening	Deelprogramma Veiligheid
Adrienne v.d. Sar	Staf Deltacommissaris
Harry van Huut	Deelprogramma Rijnmond-Drechtsteden
Hans v.d. Kooij	Deelprogramma Waddengebied
Tom Kompier	Staf Deltacommissaris
Marianne Walgreen	Deelprogramma Kust
Maarten Hajer	Planbureau voor de Leefomgeving
Esther Rijken	Staf Deltacommissaris
Henk Ovink	Ministerie van VROM
Linda Rose Santhagen	Ministerie van VenW
Anky Woudstra	Waddenvereniging
Ytje Feddes	College van Rijksadviseurs
Huub v.d. Zwam	Deelprogramma Rijnmond-Drechtsteden
Lilian van Aarsen	Deelprogramma Rivieren
Martie van Essen	Deelprogramma Zuidwestelijke Delta
Joost Schrijnen	Deelprogramma Zuidwestelijke Delta
Pieter Bloemen	Staf Deltacommissaris
Jan Dirk Hoekstra	Werkplaats ZW Delta/ HNS
Mariëlle Selser	Staf Deltacommissaris
Wim Kuijken	Deltacommissaris

* Met ingang van 14 oktober 2010 zijn de ministeries van LNV en EZ samengegaan in het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie.

* Met ingang van 14 oktober zijn de ministeries van VenW en VROM samengegaan in het ministerie van Infrastructuur en Milieu.

Welkom en verwachtingen van de werkbijeenkomst, door Maarten Hajer

Nederland heeft een dijk van een traditie als het gaat om ruimtelijk ontwerp. Met name op regionaal niveau zijn hier prachtige voorbeelden van te geven. Ontwerpen aan Nederland is een culturele traditie die ons ook weer bij de grote komende uitdagingen van pas kan komen. De waterhuishouding, de ontwikkeling van nieuwe ‘energieproductielandschappen’ waar wind kan worden geoogst, de beste concepten voor verdere verstedelijking, de verknoping van (nieuwe) infrastructuur: het zijn enkele van de grote uitdagingen waarvoor we staan.

Goed ontwerp bewijst zichzelf. Het biedt de mogelijkheid de ‘integrale belofte’ van een goed afgestemd beleid in te lossen. Maar het succes van ontwerp is mede afhankelijk van regels en afspraken die op rijksniveau worden bepaald. Op rijksniveau ligt de waarde van integraal denken velen van ons in de mond bestorven. Maar juist dit ideaal legt het in de praktijk vaak af tegen sectorale, regionale of andere deelbelangen. In een tijd van heroverwegingen lijkt integraal denken eens te meer een moeilijk in te lossen belofte. Juist nu bestaat de neiging om projecten te versimpelen, met efficiency als leidend motief. Maar zijn ontwerp en efficiency nu werkelijk elkaars tegenpolen? Of kan ontwerp juist bijdragen aan de goede inzet van publieke middelen?

De observatie van mijn periode als Directeur PBL is dat ontwerp op rijksniveau nog niet die plaats heeft die het verdient. Ruimtelijk ontwerpen is een strategie die overweg kan met complexiteit, en die ook bewezen heeft weinig te morsen met schoonheid, ruimtelijke kwaliteit, tijd en geld. Ruimtelijk ontwerp is een benadering die strategische doelen verankert en door de koppeling van verschillende projecten en wensen vaak tot verrassende optima komt.

Juist nu spelen er in de ruimtelijke ordening weer een aantal vragen waar grote programmatische wensen concurreren, waar integraliteit als wens is verwoord, maar waar met de tijd de realisatie van die integrale belofte lijkt te verglijden. Door ontwerpers, onderzoekers en beleidsmakers aan elkaar te koppelen hoop ik dat we de “do’s and don’ts” op het spoor kunnen komen zodat we de kansen voor de inzet van ontwerp kunnen verbeteren, om zo de opgave op het gebied van ruimtelijke kwaliteit en integraliteit in te kunnen lossen.

Het ontwerp diner met DG’s heeft groot enthousiasme losgemaakt en heeft het geloof in de ‘belofte’ van het ontwerp weer aangewakkerd. De voornaamste conclusie was, dat het ontwerp onderzoek het middel bij uitstek is om meekoppelende belangen te onderzoeken en om de in het planproces gegenereerde kennis te bundelen in beelden en zo het meedenken van burgers op gang te helpen.

Deze werkbijeenkomst is een mooie gelegenheid om aan de hand van een aantal voorbeelden met elkaar van gedachten te wisselen over wat het ontwerp kan betekenen voor het Deltaprogramma. Om elkaar te inspireren met ervaringen en 'best practices' en zo bouwstenen voor een nieuwe aanpak van deze rijksopgave op de agenda te zetten.

'Ontwerpen aan het IJsselmeer, presentatie' door Yttje Feddes, Rijksadviseur voor het landschap

Op het eerste gezicht is het veranderen van het peil van het IJsselmeer vooral een technische operatie. De presentatie maakt duidelijk dat er achter het in te stellen peil een wereld van kansen en bedreigingen schuil gaat. Het peil is de 'knop' om een aantal ontwikkelingen (IJsselmeerfronten, jachthavens, gradiënt land - water) een andere kant op te zetten.

Het is van belang om zorgvuldig te kijken naar de kwaliteiten die zich langs het nog jonge meer (80 jaar!) hebben kunnen ontwikkelen en de do's en don'ts voor de toekomst op te sporen. Voor een waterkering met optimale gebruiksmogelijkheden en een vanzelfsprekende schoonheid is precisie in de analyse en het ontwerp vereist.

Yttje Feddes pleit ervoor de zoektocht naar nieuwe mogelijkheden in het begin van het proces breed te maken. Juist ook in verband met de communicatie richting burgers, die moeten 'los' komen uit de bestaande situatie. Daar kan ontwerp bij uitstek bij helpen.

Lessen trekken uit gerealiseerde projecten (bv IJburg – geen inpoldering, maar een reeks losse eilanden; Hoeckelingsdam/Luwtedam als geslaagd voorbeeld van nieuwe natuur, die een mooi nieuw landschap oplevert) zou ook een belangrijk onderdeel van het IJsselmeer-programma moeten zijn.

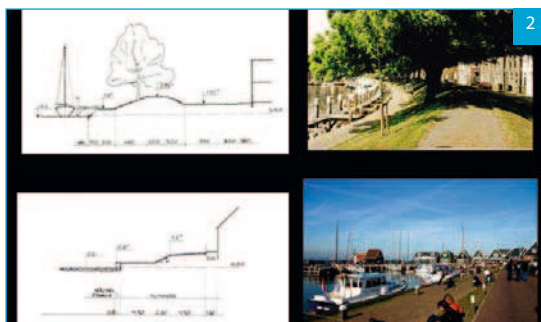
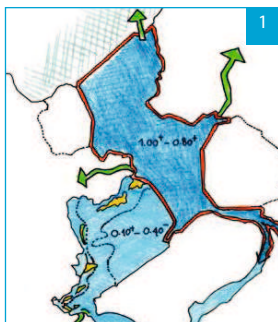
Wat betreft de te onderzoeken toekomstbeelden moeten er – naast het concept van het IJsselmeer als watermachine – minstens twee alternatieven worden onderzocht: die van natuurlijk peilbeheer (met een rijke gradiënt land-water en ecologische oevers) en de 'vrije riviermonding' (waarin de IJssel via een eigen tak door het IJsselmeer in de Waddenzee uitmondt).

Tenslotte maakt ook de relatie binnendijks waterbeheer – peilbeheer IJsselmeer deel uit van de ontwerp-opgave.

In de discussie wordt geconcludeerd dat het oprekken van de bandbreedte aan oplossingen, ook tijd kan besparen; de niet in beeld gebrachte alternatieven duiken vroeg of laat toch wel een keer op in het proces.

Bovendien creëert een brede scope ook denkruimte voor betrokkenen. Die krijgen de kans om met hun noties 'in te stappen' in het proces. Ook blijkt het 'door de schalen heen' (van geheel naar deel en terug) denken en ontwerpen bij opgaven van een formaat als die van het IJsselmeer belangrijk.

- 1 *Alternatief Watermachine*
- 2 *Dijkontwerp: kwestie van precisie*
- 3 *Alternatief natuurlijk peil*
- 4 *Hoekelingsdam*

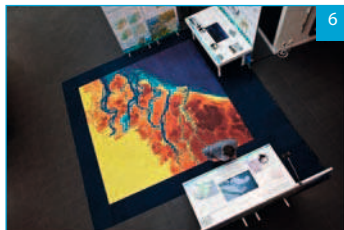
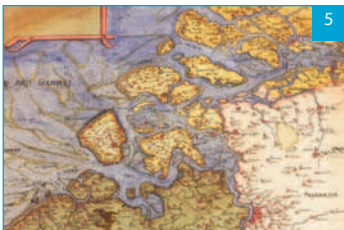

'Toekomstbeelden voor de Zuidwestelijke Delta en hun rol in het proces', presentatie door Jandirk Hoekstra, Werkplaats ZW Delta

Bijzonder aan het werkproces in de ZW Delta is dat er van het begin af aan een Werkplaats is gestart, die dient als ontwerp-atelier en als podium voor uitwisseling van informatie en opvattingen met direct betrokkenen van binnen en buiten de overheid. De combinatie ontwerp / onderzoek is daar nu 2 jaar geïmplementeerd en ingezet om de lange termijn opgave (klimaatbestendige ZW Delta) te koppelen aan de huidige opgaven (met name waterkwaliteit in de 'meren' waarin de Delta sinds de Deltawerken is onderverdeeld), en die zo uit te werken dat de gebruiksmogelijkheden en de ruimtelijke kwaliteit toenemen. Twee jaar ervaring met de gekozen aanpak levert een aantal lessen op. Ten eerste blijkt het verankeren van de toekomstbeelden in de geschiedenis en aan de (vaak heroïsche) beelden en verhalen uit het verleden mensen op een gemeenschappelijk spoor te kunnen zetten. Een tweede les is dat het – ondanks de mate van abstractie van de materie – mogelijk is in een vroeg stadium mensen te betrekken bij het gesprek over de verre toekomst, mits de terugvertaling naar concrete belangen ('what's in it for me') kan worden gemaakt. In een tournee en een tentoonstelling langs een tiental plekken in de ZW Delta, alsmede

een serie van gesprekken met vertegenwoordigers van de verschillende betrokken sectoren werden twee mogelijke lange termijn varianten voor een klimaatbestendige ZW Delta tot inzet van het gesprek gemaakt. In een ontwerp-oefening is het visioen van een Delta waarin stapsgewijs de bekkens weer met elkaar verbonden worden (inclusief de toename van de gebruiksmogelijkheden) in beeld gebracht. Zo werden aan abstracte processen beelden gekoppeld, die het gesprek en de meningsvorming hebben gestimuleerd. Uit het tournee kan de les worden getrokken dat het de moeite loont om de korte termijn aan de lange termijn te verbinden. Een begrijpelijke reactie op de lange termijn voorstellen voor bijvoorbeeld de manier van omgaan met zeespiegelstijging is: 'kom maar eens terug als we een paar decimeter verder zijn'. In de Werkplaats is juist andersom geredeneerd: door het denken over de toekomst ontstaat er een kwaliteitsperspectief voor de ZW Delta. Met inzet van de projecten die nu spelen wordt geprobeerd alvast een eind naar voren te roeien. Zo zijn voor de vervanging van de steenbekleding van de dijken langs de Oosterschelde die nu aan de orde is – via de inzet van het ontwerp – oplossingen in beeld gebracht die in het licht van de lange termijn stand houden.

In de discussie wordt over de mogelijkheden voor het verbinden van de korte en de lange termijn doorgepraat. Als er kansen zijn ('quick wins') kunnen die worden benut. Maar het komt natuurlijk ook voor dat er juist spanningen optreden tussen de projecten van nu en de voorstellen voor de lange termijn. Daarnaast is de conclusie dat het ook altijd om mensenwerk gaat. Zo had de projectleider van het genoemde project 'Zeeweringen' het gevoel dat er meer uit zijn project te halen viel als het robuuster in het licht van de tijd zou kunnen worden gemaakt. Zulke mensen moet je maar net treffen.

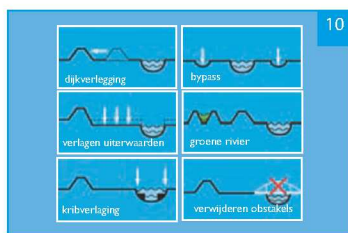
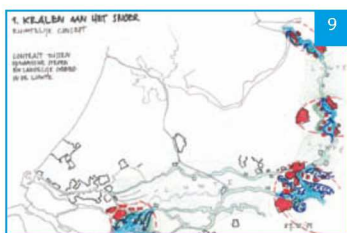
- 5 Delta als Archipel
- 6 Tentoonstelling verleden-heden-toekomst
- 7 Mogelijk toekomstbeeld veiligheid 2050
- 8 Plompstoeven weer aan de O'schelde

'De rol van het ontwerp in Ruimte voor de Rivier', presentatie door Dirk Sijmons, voorzitter van het Kwaliteitsteam RvR

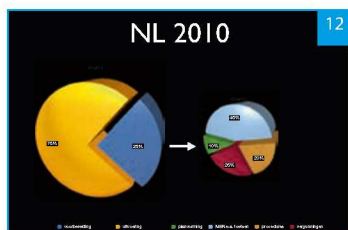
In Ruimte voor de Rivier is ruimtelijke kwaliteit en daarmee ook het ontwerp aan de start van het project direct in de aanpak verankerd. Ruimtelijke kwaliteit is als 'tweede doel' (naast het garanderen van de veiligheid bij een verhoogde rivierafvoer als 'eerste doel') geformuleerd. Wat ook goed werkt is dat er 1) een 'toolbox' met een overzichtelijk aantal (zes) typen maatregelen is geïdentificeerd, dat 2) er een omvattende inventarisatie met bijna zeshonderd mogelijke maatregelen is samengesteld,

waarmee 3) vervolgens een thematische atlas is samengesteld om te bezien welke samenhangen er nog in deze wolk van mogelijkheden kon worden aangebracht en 4) daarna een bestuurlijke tournee is georganiseerd om punten van synergie tussen 'de zeshonderd' en lokale initiatieven te zoeken waaruit 5) uiteindelijk 39 projecten met draagvlak zijn voortgekomen die gezamenlijk de doelen (dimensioneren van het rivierensysteem op 16.000 m³/sec.) kunnen halen. De doelen die in de projecten moeten worden gehaald (en niet de weg waarlangs) zijn klip en klaar voorgeschreven in de PKB.

Er is voor alle 39 projecten in het hele land één en hetzelfde kwaliteitsteam. Dit heeft een losjes geformuleerd kwaliteitskader opgesteld en geeft op vier cruciale momenten in het planproces feedback. Het

- 9 *Uitgangspunten op niveau riviersysteem*
- 10 *Toolbox met maatregelen*
- 11 *Bypass Kampen*
- 12 *Aandeel ontwerp in uitvoering: 10%*

kwaliteitsteam geeft uiteindelijk de staatssecretaris een finaal advies of ruimtelijke kwaliteit voldoende is geborgt in plan en proces. Ook het 'omwisselbesluit' (dat wil zeggen dat de ene maatregel door de initiatiefnemer mag worden ingeruild voor de andere, mits die maar het zelfde rivierkundige effect heeft) vergroot de vrijheid om op regionaal en lokaal niveau creatieve en innovatieve oplossingen aan te dragen. Deze 'vrijheid in gebondenheid' kon wel eens een essentieel onderdeel zijn van de inzet van het ontwerp als methode bij de uitvoering van rijksbeleid. Een methode om de energie en inspiratie bij regionale en lokale partijen aan te boren in plaats van bij hen een defensieve houding op te roepen.

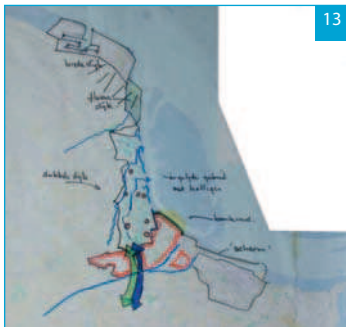
Ook hier blijkt ontwerp 'mensenwerk' te zijn. Het Kwaliteitsteam is wars van de praktijk van 'single issue' projecten en hanteert, behalve een losjes geformuleerde definitie van ruimtelijke kwaliteit geen vooraf geformuleerde set van criteria of een universele toepasbare handreiking, maar werkt ter plekke met betrokkenen en ontwerpers. 'Bottom up' heeft in deze praktijk bij voorbaat al een streep voor op 'top down'. De boeren in de Overdiepse Polder kwamen zelf met een oplossing voor hun bedrijven in een overloop-polder. De ontwerp-opgave zit hem er vervolgens in om die dan ook nog zorgvuldig en betekenisvol vorm te geven. Het Quality Team werkt ook echt 'hands on'; het begeleidt de betrokken ontwerpers en doet hen concrete suggesties aan de hand om specifieke kwaliteiten in hun ontwerp te bereiken.

In de loop van de geschiedenis zijn nut en schoonheid als vanzelfsprekend tandem bij de grote wateropgaven van elkaar los geraakt. In de opleiding en het werk van de vroege landmeters waren nut en schoonheid onverbrekkelijk met elkaar verbonden. Daar is met de specialisatie en arbeidsdeling een einde aan gekomen. De manier waarop de overheid (departementen, provinciale apparaten, waterschappen) de laatste decennia is gereorganiseerd waar alle werksoorten van beheer tot kennis en uitvoering in verschillende vaak verzelfstandigde eenheden is terechtgekomen heeft het uit elkaar drijven van wat bij elkaar hoort (de belevings-, de gebruiks- en de toekomstwaarde als componenten van ruimtelijke kwaliteit) in de hand gewerkt. We leven dus in een tijd waar voor het maken van kwaliteit hulpconstructies moeten worden bedacht. De inzet van ontwerpers kan deze componenten weer bij elkaar brengen en opdrachtgevers zouden hen daar ook tot moeten aansporen middels het programma van eisen en de aanpak van het planproces.

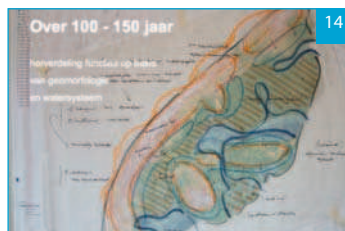
Dirk Sijmons toont tenslotte nog een staattie waaruit blijkt dat bij grote projecten 50 jaar geleden nog 40% van de voorbereidingskosten (toen goed voor 10% van de totale kosten) in ontwerp werd geïnvesteerd tegen 10% nu. En dat nu 40% van de voorbereidingskosten (die inmiddels een kwart van de totale kosten uitmaken) gaan zitten in afwegingsprocessen als MER en MKBA. Het accent is daarmee verschoven van een praktijk gericht op synthese (het ontwerpen en maken van dingen) naar een praktijk gericht op decompositie (het van te voren uiteenleggen in effecten van dingen). Het is een mooie ambitie in planprocessen het ontwerp en de afweging meer in balans te brengen.

‘De ‘Schetsschuit’, een methode voor draagvlak-ontwikkeling voor een integrale aanpak van klimaatadaptatie’, presentatie door Anky Woudstra, projectleider/ landschaps-ecoloog bij de Waddenvereniging

De ‘schetsschuit’ is een werkvorm, ontwikkeld door Dienst Landelijk Gebied, die ten doel heeft om in relatief korte tijd verschillende alternatieven voor ruimtelijke opgaven te verkennen. De Waddenvereniging heeft deze methode aangepast ten behoeve van klimaatadaptatie in het

13

14

- 13 Schets dijkzone
- 14 Schets klimaatveilig Texel
- 15 Schetsschuit in actie
- 16 Schetsschuit in actie

15

16

Waddengebied. Zoveel mogelijk betrokken partijen zetten hun expertise en conceptuele vermogens in om de gevolgen van klimaatverandering en de mogelijke oplossingsrichtingen te verkennen. Tijdens de sessies worden alle alternatieven geschetst door landschapsarchitecten en het resultaat wordt gepresenteerd aan relevante bestuurders en vastgelegd in een 'Schetsboek'. Er staan 6 schetsschuiten in het waddengebied op het programma; een drietal is inmiddels achter de rug. Bij haar presentatie van de schetsschuit als werkvorm poneert Anky Woudstra meteen een inhoudelijk statement. De Waddenvereniging zet in op 'natuurlijke klimaatbuffers', dat wil zeggen dat bij het klimaatbestendig maken van het waddengebied gewerkt moet worden met de natuurlijke landschapsvormende processen (dynamiek van water & wind, sedimentatie en erosie). Dat betekent eigenlijk al een 'scoping' van de bandbreedte aan mogelijke oplossingen. Ook het zoeken naar meekoppelende belangen is een belangrijk onderdeel van de schetsschuit, evenals het grondig uitwisselen van kennis. Er worden combinaties gezocht van veiligheid – natuur – recreatie – wonen – economie. De schetsschuit is een mooie methode om in korte tijd voor complexe vraagstukken met verschillende tijdsdimensies concrete oplossingen in beeld te brengen. En passant wordt draagvlak gecreëerd, wordt kennis gemobiliseerd en worden goede voorbeelden verzameld. Het is opvallend dat het initiatief voor deze schetsschuiten - tot nu toe over de

waterhuishouding van Texel, de waddendijken van Groningen en de zuidwestkust van Ameland - is genomen door een niet-overheidsorganisatie, terwijl het wel om het borgen van publieke belangen (veiligheid, kwaliteit) gaat. Als follow-up voor de schetsschuit is gekozen voor de 'online community'; een platform voor het verdiepen van de ontwikkelde ideeën, voor het betrokken houden van partijen en voor het verder richting uitvoering brengen van de ideeën. Het is tenslotte de bedoeling dat een of meerdere partijen de uitvoering op zich nemen, doorgaans eerst in de vorm van een pilot-project.

Uitkomst van de brainstorm in drie groepen over de mogelijke inzet van ontwerp in planvorming en proces van de verschillende deelprogramma's

Uit de groep onder leiding van Joost Schrijnen:

- de 'kracht van het ontwerp' en het hier te berde gebrachte is relevant voor het schaalniveau van het veilig en klimaatbestendig maken van Nederland als geheel en voor het niveau van de verschillende deelprogramma's van het Deltaprogramma. Wat het precies voor de inhoud en aanpak op beide schaalniveaus betekent moeten we nader uitwerken.
- het creatieve en het bestuurlijke proces van de deelprogramma's van het Deltaprogramma moeten onderling worden verbonden; in het ideale geval inspireren ze elkaar. Het is een misvatting om de creatie per se aan het begin en het bestuurlijke afhechten aan het eind te willen hebben.
- inzet van ontwerp is ook een kwestie van een beetje durven. Als de invulling van het eigenaarschap van de ontwikkelde ideeën/ontwerpen (wie moet hier nu wat mee?) in het begin niet helemaal duidelijk is, is paniek niet nodig. Dat hoort bij het verkennende karakter van de beginfase. Gaandeweg worden het eigenaar- en

opdrachtgeverschap ingevuld en worden de plannen concreter en dienstbaarder.

- soms moet je volgordes even omdraaien, zoals in het geval van deelprogramma kust: eerst provinciale visie en dan een nationaal kader.

Uit de groep onder leiding van Maarten Hajer:

- het ontwerp is ook een middel om het historisch bewustzijn in planprocessen te verankeren en zo het debat te inspireren. In het geval van het Deltaprogramma gaat het al gauw om 150 jaar achteruit en 150 jaar vooruit kijken!
- ook in deze groep werd de notie van het ontwerp als cyclische koppeling van inzichten, kennis, conceptvorming en commitment onderschreven.
- de rol van het 'gezag' moet helder zijn: wanneer haal je een besluit op? Laat de creativiteit in dat stadium niet wegvloeien, was de hartekreet.
- ontwerpers hebben de neiging om de complexiteit van de opgave op te zoeken en de vaste bakens even te verzetten, dat hoort nou eenmaal bij het creatieproces; maar....daar moeten bestuurders wel tegen kunnen!
- het is goed voorstelbaar dat er ook een doelmatigheidstoets komt op ruimtelijke kwaliteit om het resultaat van het ontwerpproces toetsbaar te kunnen maken.
- ontwerp kan ook een inspirerende manier van sturen zijn; het kan een gemeenschappelijk perspectief voor de verschillende betrokken belangen creëren.

- voor het Deltaprogramma zijn waterveiligheid én zoetwatervoorziening de twee hoofddoelen; dat levert een helder oriëntatiepunt. Maar: wat is de verhouding van dit hoofddoel tot de diverse nevendoelen die worden geformuleerd? Is er een rangorde? Hoe keuzen te maken? Wanneer is er sprake van een 'overload' aan nevendoelen?

Uit de groep onder leiding van Jandirk Hoekstra:

- onderschreven werd dat ontwerpers kunnen verbinden en verbeelden; maar ontwerpers kunnen ook de laag van de betekenis en de belevingskwaliteit toevoegen. Dat is ook het verschil met de schetsschuit als methode; daar wordt de opgave verkend en worden mogelijke oplossingen in beeld gebracht. Maar de onderscheidende kwaliteit ontstaat via de inzet van excellent ontwerp.
- duidelijke les uit de gepresenteerde voorbeelden: duik niet te snel het domein van de oplossingen in. Het benoemen van de feitelijke opgave en het oefenen met de bandbreedte van te onderzoeken alternatieven is een belangrijke fase. Die bandbreedte kan best per deelprogramma flink verschillend zijn.
- het vaststellen van het vertrekpunt en de bandbreedte en die vervolgens communiceren richting bestuur en betrokken partijen is een essentiële stap in het proces als het om het creëren van vertrouwen gaat.

- voor een goede sturing op input en output is het helder formuleren van doelen en criteria (zoals in het geval van Ruimte voor de Rivier) belangrijk.

Tenslotte, werden in de slotronde de volgende aanbevelingen geuit.

Het is niet allemaal hosanna; ontwerp kan goed helpen om het proces (en de daarbij betrokkenen) van lange termijn verkenningen te inspireren. Het trekken van de lessen en consequenties daaruit voor de korte termijn (en vice versa) is een essentiële, maar niet gemakkelijke stap. Daarnaast is een glasheldere formele borging van het ontwerp in het bestuurlijke proces nodig; pas als die geregeld is kan de creativiteit gedijen. De ontdekkingen, plannen en schetsen, die in de verschillende fasen van de deelprogramma's worden opgeleverd moeten ook op gezette tijden aan de muur van een nationaal 'Delta-atelier' worden gehangen. Zo kunnen ze op de schaal van Nederland aan elkaar worden gedacht en getekend. En kan ook de onderlinge inhoudelijke consistentie van het Deltaprogramma als samenhangend geheel worden getest.

Bij wijze van afsluiting van de werkbijeenkomst krijgt Wim Kuijken de catalogus van de MOMA tentoonstelling over het klimaatbestendig maken van New York overhandigd. Dat een van de meest vooraanstaande musea ter wereld een tentoonstelling wijdt aan de plannen die van verschillende kanten zijn gemaakt, zegt iets over het belang dat ze daar hechten aan de culturele dimensie van de

veiligheidsopgave. Bij het uitreiken van de catalogus wordt de hartewens uitgesproken om over twee jaar het dan bereikte (tussen) resultaat van het Deltaprogramma te 'stagen' en het gesprek over de tussenstand aan de hand van films, maquettes, schetsen en kaarten breed te bediscussiëren.

Conclusies van de werkbijeenkomst in de vorm van lessen voor het vervolg:

Als het gaat om de inhoudelijke bijdrage die het ontwerp kan leveren aan de Deelprogramma's van het DP:

- voor de opgaven van het Deltaprogramma is onderzoek nodig; ontwerp kan de ontwikkelde kennis bundelen en koppelen aan beelden
- ontwerp is het middel om meekoppe-lende belangen, kansen voor win-win situaties te onderzoeken en innovatieve oplossingen te ontwikkelen
- door de schaalniveaus heen ontwerpen kan de consequenties van abstracte vergezichten concreet maken
- het ontwerp kan de laag van de belevings-kwaliteit, betekenis en schoonheid toevoegen aan het domein van de nut en de noodzaak van de maatregelen en projectena
- er ligt een ontwerpogave zowel op het niveau van de Deelprogramma's als op het niveau van het Deltaprogramma als geheel.

Aandachtspunten voor het opdrachtgever-schap en het inrichten van het ontwerpproces:

- zoek in het begin van het planproces de breedte door vanuit diverse invalshoeken mogelijke alternatieven te schetsen
- het is belangrijk om te laten zien wat maatregelen op regionaal niveau op het lokale niveau aan opbrengst kunnen opleveren; ontwerp kan helpen om dat te doordenken en te tonen
- ook kunnen de lange en de korte termijn met elkaar worden verbonden; zo kan er via projecten op lokale schaal al vroeg in de richting van een lange termijn strategie worden gewerkt
- het principe van vrijheid en commitment: op nationaal niveau de doelen en de maatregelenpakketten benoemen en vervolgens vrijheid laten voor regionale en lokale invullingen
- maatwerk bieden en ruimte creëren voor 'bottom up' initiatieven zijn als principes zeker zo belangrijk als het werken vanuit generieke kaders en handreikingen
- de balans tussen enerzijds onderzoek en ontwerp en anderzijds afwegingenproces-sen als MKBA en MER moet weer worden hersteld
- het creatieve proces en het besluitvormings-proces kunnen goed parallel lopen; de interactiemomenten moeten wel worden geborgd.

Wat het ontwerp kan betekenen als het gaat om het proces van communicatie en draagvlakontwikkeling met betrokken partijen:

- ontwerp is een prima middel om mensen vroeg in het proces bij de lange termijn-opgaven te betrekken; er hoeft niet te worden gewacht tot de toekomstbeelden en voorstellen zich beginnen af te tekenen
- het ontwerpproces kan ook de overkoepelende belangen in beeld brengen en partijen uitnodigen hun deelbelang te overstijgen
- het betrekken van de geschiedenis en de heroïek van de omgang met het water in de 'verhaallijn' van verleden – heden – toekomst geeft aan het gesprek met verschillende belangengroepen een gemeenschappelijke bodem
- inzet van nieuwe media (websites, online communities) kan goed van dienst zijn bij het faciliteren van de betrokkenheid en de continuïteit daarin
- het Deltaprogramma en zijn onderdelen vormt een culturele opgave in de traditie van de grote Nederlandse waterbouwkundige geschiedenis; van tijd tot tijd de (tussen)producten op het podium 'hijsen' in kunsthallen en musea kan werken als motor voor het debat. Dit kan de inspiratie en het enthousiasme voor de opgave verbreden en verdiepen.

In één zin: ontwerpen is een goedkope, snelle en efficiënte manier om integraal te denken en kan het communicatie-, afwegings- en besluitvormingsproces op maat bedienen.

Colofon

Vorbereiding Maarten Hajer (PBL)
Joost Schrijnen (Programma directeur Zuidwestelijke Delta),
Jandirk Hoekstra (Werkplaats Zuidwestelijke Delta, H+N+S)
Yttje Feddes (Rijksadviseur voor het landschap)

Afbeeldingen H+N+S Landschapsarchitecten
Feddes/Olthof Landschapsarchitecten

Lay-out Ilonka van Slooten (Crevi, dtp- ontwerpstudio)

Deltaprogramma

Het Deltaprogramma is een nationaal programma. Rijksoverheid, provincies, gemeenten en waterschappen werken hierin samen met inbreng van maatschappelijke organisaties. Doel is om Nederland ook voor de volgende generaties te beschermen tegen hoogwater en te zorgen voor voldoende zoetwater.

Het Deltaprogramma kent negen deelprogramma's:

- Veiligheid
- Zoetwater
- Nieuwbouw en herstructurering
- Rijnmond-Drechtsteden
- Zuidwestelijke Delta
- IJsselmeergebied
- Rivieren
- Kust
- Waddengebied

Het Deltaprogramma staat onder regie van de deltacommissaris, regeringscommissaris voor het Deltaprogramma.

www.rijksoverheid.nl/deltaprogramma

Dit is een uitgave van
Ministerie van Infrastructuur en Milieu

**Ministerie van Economische Zaken,
Landbouw en Innovatie**

Oktober 2010